

ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV

ŠTÁTNY VZDELÁVACÍ PROGRAM

RÓMSKY JAZYK A LITERATÚRA

(Vzdelávacia oblasť: Jazyk a komunikácia)

PRÍLOHA ISCED 3

Posúdila a schválila ÚPK pre rómsky jazyk a literatúru a rómske reálie

Bratislava 2011

ÚVOD

Vyučovanie predmetu rómsky jazyk a literatúra zabezpečuje absolventom strednej školy produktívne i receptívne osvojenie si príslušného jazyka na úrovni B 1 – B 2, ktorá im umožňuje ďalej sa v ňom zdokonaľovať, využívať ho na svoj odborný i všeobecno kultúrny rozvoj a upevnenie vlastnej identity a spolupatričnosť k rómskej národnostnej menšine a tak sa úspešne zapájať do spoločenského a verejného života.

Vyučovanie rómskeho jazyka a literatúry na stredných školách prispieva k a) osvojeniu si jazykových a kultúrnych kompetencií na požadovanej úrovni, b) zdokonaleniu konverzačných zručností v rómskom jazyku, c) prehĺbeniu si slovné zásoby, a d) osvojeniu si pohotových reakcií v rómskom jazyku. V procese učenia rómskeho jazyka a literatúry sú preto veľmi dôležité konverzačné cvičenia, dialógy, rozhovory v skupine na témy z rôznych životných situácií. Týmto spôsobom žiakom je umožnené vyjadriť svoj názor a postoje. Konverzácie by mali prebiehať výlučne v rómskom jazyku. Rómsky jazyk a literatúra sa potom stáva pre žiakov veľmi zaujímavým a pútavým predmetom.

Obsahový a výkonový štandard rómskeho jazyka a literatúry pre školský stupeň ISCED 3 A - vyššie sekundárne vzdelávanie je založený na kľúčových spôsobilostiach, ktoré zahŕňujú komplex vedomostí a znalostí, spôsobilostí a hodnotových postojov umožňujúcich jednotlivcovi poznávať, účinne konať, hodnotiť, dorozumievať sa a porozumieť si, začleniť sa do spoločenských vzťahov a osobnostne sa rozvíjať.

Cieľom obsahového a výkonového štandardu rómskeho jazyka a literatúry pre školský stupeň ISCED 3 A – vyššie sekundárne vzdelávanie je stanoviť rámcové požiadavky na jazykové kompetencie žiakov stredných škôl (jazyková úroveň B 1, B 2) v súlade s medzinárodnými odporúčaniami Rady Európy pre vyučovanie a učenie sa cudzích jazykov a Rámcovým vzdelávacím programom rómskeho jazyka vypracovaný v spolupráci s Európskym fórom Rómov a kočovníkov.

1. Výchovo – vzdelávacie ciele

Obsahový a výkonový štandard rómskeho jazyka a literatúry pre školský stupeň ISCED 3 A - vyššie sekundárne vzdelávanie obsahuje požiadavky pre úrovne B 1 a B 2. Efektívne vyučovanie rómskeho jazyka a literatúry závisí od správne rozdelenia žiakov do menších skupín, podľa toho, či ovládajú resp. neovládajú základnú gramatiku rómskeho jazyka a majú resp. nemajú dostatočnú slovnú zásobu.

Vo vyučovaní rómskeho jazyka a literatúry sa v jednote realizujú tri ciele: komunikatívny, informatívny a formatívny. Prvoradý je komunikatívny cieľ, t. j. osvojenie si komunikatívnej kompetencie vo všetkých štyroch hlavných rečových zručnostiach na úrovni B 1 alebo B 2. Pri plnení informatívneho cieľa žiaci získavajú jazykové i nejazykové poznatky, ktoré sú potrebné na realizáciu komunikatívneho cieľa, osvojujú si informácie z rôznych oblastí spoločenského a kultúrneho života v krajinách v ktorých žijú Rómovia.

Vyučovanie rómskeho jazyka a literatúry sa podieľa na formovaní vlastností, ktoré sú nevyhnutné na úspešné zaradenie, mladého človeka do spoločenského života: myšlienkovvej a rečovej tvorivosti, kritického myslenia, tolerancie k názorom iných ľudí, úcty k hodnotám, ktoré vytvorili iné národy a národnostné menšiny, vytrvalosti, presnosti a pracovitosti. Rozvíja tiež estetické cítenie žiakov a vzťah k vlastnej rómskej kultúre.

2. Obsahový a výkonový štandard rómskeho jazyka a literatúry

Obsahový a výkonový štandard rómskeho jazyka a literatúry pre školský stupeň ISCED 3 A - vyššie sekundárne vzdelávanie vymedzuje základné požiadavky na vedomosti a zručnosti, ktoré majú viesť preukázať žiaci stredných škôl. Obsahová časť vzdelávacieho

štandardu určuje minimálny obsah vzdelávania. Výkonová časť je formulácia výkonov, ktorá určuje, na akej úrovni má žiak dané minimálne učivo ovládať a čo má vykonať.

2. 1 Obsahový štandard

Obsahom vyučovania je systematické formovanie, rozvíjanie a prehĺbovanie vedomostí, zručností a návykov zameraných na tieto oblasti: a) jazyk, jeho zvukovú a grafickú stránku, slovnú zásobu a gramatiku, b) reč ako fungovanie jazyka v procese komunikácie, ktorá zahŕňa receptívne a produktívne rečové zručnosti, t. j. čítanie a počúvanie s porozumením, ústny a písomný prejav, c) učebné zručnosti, ktoré žiakovi umožňujú efektívne sa učiť, samostatne získavať, spracovávať a uchovávať informácie z rôznych oblastí a rozvíjanie komunikácie.

Témy v základných tematických okruhoch sú zamerané na dosiahnutie jazykových kompetencií na úrovni B 1 alebo B 2 v oblasti rôznych životných situácií. Vyučovanie má preto prebiehať formou konverzačných cvičení, dialógov a rozhovorov. Dôraz sa pritom kladie na počúvanie, čítanie, ústnu interakciu, samostatný ústny prejav a písaný prejav. Učiteľ sám rozhoduje o rozsahu slovnej zásoby pri jednotlivých tematických okruhoch, ako aj o pracovnom tempe na hodinách rómskeho jazyka a literatúry. Poradie jednotlivých tematických okruhov a bodov v tematických okruhoch nie je záväzná. Jednotlivé okruhy sa môžu spájať a prelínať.

- **Pôvod rómskeho jazyka**

- Čo je to jazyk?
- Jeho vznik, vývoj a miesto v systéme delenia jazykov - indoeurópske jazyky.
- Rómsky jazyk ako najdôveryhodnejší ukazovateľ pôvodu Rómov.

- **Kto sú Rómovia?**

- Vývoj rómskej lingvistiky v minulosti.
- Čo je to severocentrálny dialekt rómskeho jazyka.
- Rómsky jazyk ako novoinďický indoeurópsky jazyk.
- Rómsky jazyk, jeho slovesnosť a kultúra ako základ identity.

- **Funkcia jazyka**

- Definícia rómskeho jazyka.
- Jazykové odchýlky a ďalšie teórie o pôvode rómskeho jazyka.

- **Dialekty jazyka**

- Delenie dialektov z pohľadu niektorých lingvistov.
- Delenie európskych dialektov.
- Samotné delenie dialektov, delenie rómskych dialektov na Slovensku.
- Rómovia a ich pomenovanie v jednotlivých krajinách.

- **Začiatky romistiky na Slovensku a Českej republike**

- Prehľad romistov zaoberajúcich sa rómčinou na Slovensku do 20. storočia.
- Najvýznamnejší súčasní svetoví romisti.

- **Rómska abeceda a pravopis**

- Rómska abeceda a pravopis na Slovensku.
- Ako píšú Rómovia inde na svete.
- Odlišnosti rómskeho jazyka v porovnaní so slovenským jazykom.
- Frazeológia v bežnej komunikácii – zdvorilostné frázy.

- **Rómčina ako literárny jazyk**

- Ukážky diel Slovenských a Českých autorov.

- **Ja a moja rodina**

- Členovia rodiny a základné príbuzenské vzťahy.
- Opis a charakteristika osoby.
- Základné osobné údaje (vek, stav, adresa).
- Vonkajšie charakterové vlastnosti.
- Zamestnanie, povolanie, záľuby, rodinné zvyky a oslavy.
- Všetné dni a sviatky v rodinnom kruhu.
- Návšteva hostí, styky s priateľmi vrátane písomného styku.

- **Domov a bývanie**

- Bývanie vo veľkých mestách, v malých mestách a na vidieku.
- Bývanie v dome a byte - zariadenie bytu.
- Naše životné prostredie.
- Mesto (miesto), v ktorom žijeme.
- Orientácia v meste, hlavné budovy, najznámejšie kultúrno-historické pamiatky.
- Doprava, nákupy a služby.
- Kultúrny život v našom meste.
- Moje spoločenstvo – život v meste a na dedine v rómskej komunite.
- Významné rómske osobnosti v mojej komunite.

- **Práca a zamestnanie**

- Tradičné rómske remeslá a súčasné povolania Rómov.
- Remeslá, povolania členov mojej rodiny.
- Najbežnejšie druhy zamestnaní a povolaní, funkcií a činností.
- Študijný odbor a jeho problematika.
- Predstava o budúcom pracovisku a povolání.

- **Voľný čas a jeho organizácia**

- Umelecké činnosti, ktorým sa Rómovia venovali v minulosti a v súčasnosti.
- Možnosti trávenia voľného času (prázdniny, dovolenky).
- Šport, čítanie, divadlo a film.
- Vlastné obľúbené či neobľúbené činnosti.

- Organizácia práce a účelné využívanie voľného času.
- Denný a týždenný osobný program.

- **Príroda**

- Čas, počasie a jeho predpovede.
- Dni, mesiace, ročné obdobia.
- Názvy svetových strán a základné zemepisné termíny.
- Opis prírody a prírodných krás.
- Najbežnejšie názvy rastlín a zvierat.
- Rastliny a zvieratá významné v rómskej tradícii alebo živote.
- Povery súvisiace s vtákmi alebo inými zvieratami.
- Zvieratá v rómskych rozprávkach a príbehoch.
- Zvieratá, ktoré boli súčasťou života a činností Rómov.
- Turistika, vzťah k prírode a jej ochrana.

- **Cestovanie**

- Tradičné a moderné spôsoby kočovania/cestovania Rómov
- Dopravné prostriedky, ich výhody a nevýhody.
- Správanie sa v dopravných situáciách.
- Miesta, ktoré radi navštevujeme.
- Miesta, ktoré by sme chceli navštíviť.
- Cestovanie do zahraničia a formality s ním spojené.
- Ubytovanie v hoteli, autokempingu a podobne.
- Orientácia v meste podľa plánu.
- Skúsenosti s cestovaním, zážitky

- **Obliekanie**

- Základné časti odevu a ich nákup.
- Vhodné oblečenie na rôzne príležitosti.
- Vkus v obliekaní a súčasná móda.
- Módne časopisy.

- **Starostlivosť o zdravie**

- Základné časti ľudského tela.
- Najčastejšie choroby, úrazy a zdravotné ťažkosti.
- Správna životospráva, výživa.
- Stravovanie (reštaurácie, jedálne a pod.).
- Názvy najbežnejších jedál, nápojov a potravín.
- Telesná a duševná hygiena.
- Význam športu a pobytu v prírode pre zdravie.

- **Umenie, veda a technika**

- Obľúbená hudba, výtvarné umenie, architektúra.
- Najvýznamnejší predstavitelia umenia, vedy a techniky.
- Vymoženosti vedy a techniky v každodennom živote s dôrazom na zvolený odbor

štúdia. Ochrana životného prostredia.

- **Vzdelávanie**

- Naša škola, vyučovacie predmety, moji spolužiaci.
- Školský systém v SR a jeho porovnanie so školským systémom v krajinách EU.
- Štúdium rómskeho jazyka a jeho uplatnenie v zvolenom odbore.
- Možnosti a problematika vzdelávania v zvolenom odbore.
- Rómske periodiká.

2. 2 Výkonový štandard

Žiaci po ukončení školského stupňa ISCED 3 A – vyššie sekundárne vzdelávanie by mali dosiahnuť jazykovú úroveň B 1 alebo B 2.

Žiak na úrovni B1 je schopný udržať rozhovor a to v rôznych kontextoch. Žiak na tejto úrovni je schopný sledovať hlavné body diskusie pod podmienkou, že prejav je zreteľne artikulovaný. Žiak vie vyjadriť alebo pýtať sa na osobné názory v neformálnej diskusii s priateľmi; zrozumiteľne vyjadriť hlavné body toho, čo chce povedať; flexibilne využívať širokú škálu jednoduchého jazyka na vyjadrenie čo najväčšej časti toho, čo chce povedať; udržiavať konverzáciu alebo zúčastňovať sa na diskusii. Ďalšou črtou je schopnosť flexibilne sa vyrovnávať s problémami každodenného života, napr. so situáciami vo verejnej doprave, ktoré sa vymykajú rutine; s väčšinou situácií, ku ktorým môže dôjsť pri príprave cesty alebo pri samotnom cestovaní. Žiak vie nadväzovať bez prípravy rozhovor o známych témach, sťažovať sa, iniciatívne sa prejaviť na pohovoroch/pri konzultáciách (napr. nadniest' nový predmet rozhovoru) ale pri interakcii je ešte stále veľmi závislý na osobe, ktorá pohovor vedie. Ďalej vie požiadať partnera v rozhovore, aby vysvetlil alebo rozvinul myšlienku.

Žiaci pri počúvaní sú na úrovni B1 schopní porozumieť hlavným bodom zrozumiteľnej štandardnej reči zaoberajúcej sa témami, s ktorými sa denne stretávajú. Dokážu sledovať aj viaceré rozhlasové a televízne programy, pod podmienkou, že sa v nich hovorí relatívne pomaly a zreteľne. Pri čítaní rozumejú textom opisujúcim situácie a udalosti v jazyku s vysokou frekvenciou; sú schopní tiež pochopiť city a želania vyjadrené v osobných listoch. V ústnej interakcii sa sebavedome zapájajú bez prípravy do rozhovoru, pod podmienkou, že témy rozhovoru dobre poznajú, sú pre nich osobne zaujímavé alebo dôležité; vedia tiež zvládnuť väčšinu situácií, ktoré môžu nastať pri interakcii s rodeným hovoriacim. Pri ústnom prejave vedia jednoduchým spôsobom spájať jednotlivé frázy a porozprávať príbeh alebo prezentovať opis, stručne vysvetliť svoje názory a plány. Sú schopní napísať súvislý text na známe alebo pre nich zaujímavé témy, vedia napísať osobný list, kde vedia opísať svoje zážitky a dojmy. Pri spontánnom používaní jazyka disponujú žiaci na úrovni B1 dostatočnými vyjadrovacími prostriedkami a slovnou zásobou, ktorá im umožní uskutočňovať každodenné rutinné transakcie a komunikovať o známych situáciách a témach. S primeranou presnosťou používajú repertoár frekventovane používaných bežných výrazov a vzorov, vedia spájať série samostatných prvkov do súvislých viet.

Jazyková úroveň	B 1
Počúvanie 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže pochopiť hlavné body jasnej štandardnej reči o známych veciach, s ktorými sa pravidelne stretáva v škole, práci, vo voľnom čase atď. - Žiak dokáže porozumieť zmyslu mnohých rozhlasových alebo televíznych programov o aktuálnych udalostiach a témach osobného či odborného záujmu, keď je prejav relatívne pomalý a jasný.
Čítanie 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak rozumie textom, ktoré obsahujú každodennú slovnú zásobu alebo ktoré sa vzťahujú k jeho práci. - Žiak dokáže porozumieť opisom udalostí, pocitov a prianí v osobných listoch.
Ústna interakcia 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže zvládnuť väčšinu situácií, ktoré sa môžu vyskytnúť napr. počas cestovania v oblasti, kde sa hovorí daným jazykom. - Žiak dokáže nepripravený vstúpiť do konverzácie na témy, ktoré sú známe, ktoré ho osobne zaujímajú alebo ktoré sa týkajú jeho osobného každodenného života (napríklad rodina, koníčky, práca, cestovanie, súčasné udalosti).
Samostatný ústny prejav 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže spájať frázy jednoduchým spôsobom tak, aby mohol opísať svoje vlastné skúsenosti, zážitky a udalosti, svoje sny, nádeje a ambície. - Žiak dokáže stručne uviesť dôvody a vysvetlenia svojich vlastných názorov a plánov. - Žiak dokáže vyrozprávať príbeh alebo zápletku knihy či filmu a následne potom opísať svoje reakcie.
Písomný prejav 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže napísať jednoduchý súvislý text na témy, ktoré sú mu známe alebo ho osobne zaujímajú. - Žiak dokáže napísať osobné listy opisujúce jeho skúsenosti a dojmy.

Žiak na úrovni B 2 je schopný vysvetliť a obhájiť svoje názory v diskusii s použitím relevantného vysvetlenia, argumentov a komentárov; vysvetliť svoj názor na tému zvažujúc výhody a nevýhody jednotlivých možností; zostaviť reťazec zdôvodnených argumentov; rozvinúť argument prostredníctvom prezentovania dôvodov, ktoré podporujú jednotlivé názory/ mienky alebo sú proti nim; vysvetliť problém, jeho príčiny a dôsledky, aktívne sa zúčastňovať na neformálnej diskusii v známom kontexte, komentovať, zreteľne formulovať svoje názory, zvažovať alternatívne návrhy a predkladať a reagovať na hypotézy. Ďalej je žiak na úrovni B 2 schopný úspešne sa zúčastňovať na spoločenskom diskurze: napr. prirodzene, plynulo a efektívne konverzovať; pochopiť podrobne čo sa hovorí v štandardnom hovorenom jazyku; iniciovať diskurz, vo vhodnej chvíli vstupovať do konverzácie a v prípade potreby prestať konverzovať a to elegantným spôsobom; reagovať tak plynulo a spontánne, že bežná interakcia s rodenými hovoriacimi bude prebiehať bez toho, aby to jednu zo strán zaťažovalo; prispôbiť sa zmenám v smerovaní, štýle a dôraze, ku ktorým pri konverzácii bežne dochádza; udržať vzťah s rodenými hovoriacimi bez toho aby ich nezámerne zabával alebo iritoval, tým že by sa museli správať iným spôsobom, ako keby bol žiak rodeným hovoriacim.

Pri počúvaní sú žiaci na úrovni B 2 schopní rozumieť rozsiahlejším úsekom reči, ktoré obsahujú zložité argumenty, pod podmienkou, že dobre poznajú danú tému; sú schopní porozumieť väčšine rozhlasových a televíznych programov v dialekte, ktorý poznajú. Pri

čítaní rozumejú článkom a správam, ktoré vyjadrujú postoje, názory. Do istej miery sa plynulo a spontánne angažujú v ústnej interakcii a sú schopní aktívne sa zúčastňovať na diskusii. Pravidelná interakcia s rodenými hovoriacimi prebieha bez väčších problémov. V ústnom prejave vedia podať zreteľný, podrobný opis, vyjadriť svoje stanovisko, zhrnúť názory iných a posúdiť výhody a nevýhody. Sú schopní napísať zreteľný, podrobný text o širokej škále tém; vedia rozvinúť argument, uviesť pre a proti; vedia podrobne oznámiť konkrétnu informáciu a zdôrazniť osobný význam udalostí. Pri spontánnom používaní jazyka disponujú žiaci na úrovni B 2 dostatočnou škálou jazykových prostriedkov na prezentovanie zreteľných opisov a vyjadrovanie svojich stanovísk a názorov. Majú dostatočne širokú slovnú zásobu, ktorá im umožní vyjadrovať sa o veľmi všeobecných témach ale aj o ich vlastných záujmoch. Gramatiku ovládajú na relatívne vysokej úrovni.

Jazyková úroveň	B 2
Počúvanie 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže porozumieť dlhšej reči a prednáškam. - Žiak dokáže sledovať aj zložitú argumentačnú líniu za predpokladu, že téma mu je dostatočne známa. - Žiak dokáže pochopiť väčšinu televíznych správ a programov o aktuálnych udalostiach. - Žiak dokáže porozumieť väčšine filmov v rómskom jazyku.
Čítanie 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže prečítať články a správy týkajúce sa aktuálnych problémov, v ktorých pisatelia alebo autori zaujímajú konkrétne postoje alebo názory. - Žiak rozumie súčasnej umeleckej próze.
Ústna interakcia 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže komunikovať na takej úrovni plynulosti a spontánnosti, ktorá mu celkom umožňuje viesť bežný rozhovor s rodenými hovoriacimi. - Žiak dokáže aktívne sa zúčastniť na diskusii na známe témy, pričom vyjadruje a presadzuje svoje názory.
Samostatný ústny prejav 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže prezentovať jasné podrobné opisy celého radu predmetov vzťahujúcich sa na jeho oblasť záujmu. - Žiak dokáže vysvetliť svoje stanovisko na aktuálne otázky s uvedením výhod a nevýhod rozličných možností.
Písomný prejav 	<ul style="list-style-type: none"> - Žiak dokáže napísať podrobný text o širokom rozsahu tém vzťahujúcich sa na jeho záujmy. - Žiak dokáže napísať referát alebo správu, odovzdávať informácie alebo poskytnúť dôkazy na podporu konkrétneho názoru alebo proti nemu. - Žiak dokáže napísať listy, ktoré objasňujú, prečo sú niektoré udalosti a skúsenosti pre neho osobne dôležité.

3. JAZYKOVÝ SYSTÉM

3. 1 Lexika, morfológia a syntax

Lexika – žiak si aktívne osvojí približne 1500 lexikálnych jednotiek (t. j. cca 5 lexikálnych jednotiek na jednej vyučovacej hodine) vrátane základnej frazeológie bežného

spoločenského styku a 100 – 200 výrazov z odbornej terminológie študovaného odboru. Receptívne si osvojí ďalších približne 300 - 500 lexikálnych jednotiek. Žiak získa základné vedomosti o významovej a štylistickej stránke rómskeho jazyka (viac významovosť slov, zásady spájania slov, základné spôsoby vyjadrovania rôznych sémantických vzťahov, synonymá, antonymá, homonymá, homofóny a medzinárodne používané slová). Žiak si receptívne osvojí najfrekvencovanejšie produktívne spôsoby tvorenia slov, zoznámi sa s najbežnejšími spôsobmi konverzie.

Morfológia a jej tematické okruhy:

- Písanie slov cudzieho pôvodu podľa zásad rómskeho pravopisu (medzinárodné slová a slová gréckeho a latinského pôvodu).
- Písanie slov osobitne (záporový tvar sloviess, rozkazovací spôsob sloviess, predložka) a dovedna (bez medzier – radové číslovky od 11, zložené prídavné mená s číslovkou, príslovky času, spojenie príslovky a slovesa, resp. prídavné, záporne častice, superlatívne tvary prídavných mien).
- Menný rod (mužský a ženský rod). Jednotné a množné čísla. Pády (nominatív, vokatív, lokatív, ablatív, inštrumentál a genitív a tzv. nepriamy pád).
- Skloňovanie podstatných a prídavných mien. Stupňovanie prídavných mien.
- Zámená (osobné zámená, privlastňovacie – prívlastkové zámená, privlastňovacie zámená zvrätne, neutrálne ukazovacie zámená a ich najčastejšie spojenia, zámená na označenie vzdialenosti, opytovacie zámená, neurčité zámená, záporné zámená, vzťahné zámená).
- Číslovky: základné, radové, násobné, neurčité.
- Slovesá – prítomný čas, minulý čas, budúci čas.
- Rozkazovací spôsob a podmieňovací spôsob minulých sloviess I., II., III., triedy a slovesa „te jel“.
- Odvodzovanie prísloviess – a) príslovky času a častosti deja napr. akana, b) príslovky miesta napr. andre, c) príslovky spôsobu a miery napr. šukares.
- Tvorenie prísloviess: 1) príslovky neodvodené (sig – rýchlo, skoro); 2) príslovky odvodené od predložiek a podstatných mien príponou – e (tel-e/jevend-e); 3) príslovky s príponou –e (vaš-e a paš-e odvodené od predložky vaš a paš); 4) príslovky s príponou –i (rat'-i - večer/v noci odvodené od slova rat – noc); 5) príslovky odvodené odpovedajúce na otázku khatar? – odkiaľ? príponou – al (tel – pod, tel-al – zdola/zospodu); 6) príslovky odvodené od pôvodných prídavných mien príponou –es (pharo – ťažký, phar-es – ťažko/sotva/neľahko); 7) príslovky odvodené od prevzatých prídavných mien príponou – ones (moderno – moderný, modern-ones – moderne); 8) príslovky odvodené od prevzatých prídavných mien označujúcich národnosť príponou – a (serviko/slovačiko – slovenský, servik-a/slovačik-a – po slovensky).
- Predložky so širším významom (andre, ke, kije, paš).
- Spojky - základné a podrad'ovacie: u, the, kaj, hoj. Spojky - zlučovacie a podrad'ovacie.
- Rozširovanie okruhu slovnej zásoby a to spájaním dvoch alebo viacerých slov.
- Pôvodné slová (oikoklitické slová), prevzaté slová (xenoklitické slová) a neologizmy (novovytvorené slová).
- Odvodzovanie slov pomocou prípony –or (zdrobňovanie oikoklitických slov a xenoklitických prídavných mien).
- Odvodzovania podstatných mien príponami –iben/-ipen, -pen/-ben, šagos/-išagos.

Syntax – vyučovanie rómskeho jazyka a literatúry na strednej škole (jazyková úroveň B 1, B 2) sa zameriava na osvojenie si: a) vetných konštrukcii na vyjadrenie rozkazu, zákazu, výzvy a želania, b) vetných konštrukcii na vyjadrenie prosby a zdôrazňovanie príkazu, c) spôsobu tvorenia otázok z hľadiska intonácie, d) spôsobu tvorenia otázok na podmet a ostatné vetné členy, e) pravidiel slovosledu: v oznamovacej, opytovacej a zápornej vete v prebratých časoch, f) spôsobu tvorenia jednoduchých viet a súvetí (vzťahných, časových, účelových), g) spôsobu tvorenia zložených súvetí, h) spôsobu tvorenia vedľajších viet, i) schopnosti formálne odlíšiť zložené súvetie od jednoduchého súvetia a od jednoduchej vety.

3. 2 Výslovnosť a pravopis

Výslovnosť

- Žiaci dôsledne používajú: prízvuk na predposlednej slabike fonetického celku, prízvuk na tretej slabike od konca pri troj a viacslabičných tvaroch mien (genitívne tvary a privlastňovacie zámená), viazanú výslovnosť: so oda hin – s'oda hin, ke amende – k'amende, zásady správnej výslovnosti neznelých aspirantov: čh, kh, ph, th. Žiaci rozlišujú význam slov v ich grafickej podobe, napr. th'avka.
- Žiaci dôsledne používajú: dialektologické rozlíšenie výslovnosti ľ-j, ď-dž, ť-č.
- Žiaci vo výslovnosti rozlišujú a používajú: výslovnosť skrátených slovesných tvarov: kerava – kerá.
- Žiaci vedia správne vyslovovať slová podľa fonetického prepisu a odhadnúť výslovnosť na základe získaných vedomostí.
- Žiaci poznajú rozdiely vo výslovnosti jednotlivých variet, rozdielna výslovnosť koncovkej hlásky v: gav/f/u; správnu výslovnosť znelých hlások na konci slov: napr. výslovnosť g – k, d – t; používať správnu intonáciu v rôznych opytovacích vetách (zistiťovacie, opytovacie, vylučovacie); a rozlišujú intonáciu v krátkych otázkach.
- Žiaci majú osvojené znaky fonetického prepisu - slovenská a medzinárodná transkripcia.

Pravopis

- Žiaci ovládajú pravopis prebratých lexikálnych jednotiek a ich tvarov (časovanie, skloňovanie, stupňovanie atď.). Osvojili si základné pravidlá interpunkcie.
- Žiaci vedia rozlišovať význam slovesných tvarov v grafickej podobe: napr. k'oda = ko hin oda.
- Žiaci poznajú dialektologické rozdiely. Žiaci ovládajú: a) základné pravidlá pravopisu; b) písanie veľkých písmen; c) písanie interpunkčných znamienok (úvodzovky, čiarka, spojovník); d) písanie veľkých písmen – napr. v názvoch kníh, časopisov, novín a pod.; e) množné číslo podstatných mien; f) slovesá: zakončenia slovies I., II., III. triedy v aktuálnych časoch; g) stupňovanie prídavných mien: - er, jekh/nek -: šukar-šukareder-jekhšukareder.
- Žiaci ovládajú pravidlá písania diakritických znamienok.

3. 3 Texty

- *Texty na počúvanie*: krátke príbehy, filmy, divadelné hry, rozhovory, piesne, básne, rýmovačky, riekanky.

- *Texty na čítanie*: dialogické texty, ilustrované literárne texty (príbehy zo života Rómov, rozprávky, básne, divadelné hry), zábavné texty (rómske hádanky, vtipy, kvízy, zábavné príbehy, jazykolamy,...).
- *Médiá*: učebnica, časopis, noviny, internet.

4. Záver

Kvalitu výchovno-vzdelávacieho procesu ovplyvňuje predovšetkým učiteľ, ktorý riadi vyučovanie na základe tvorivej práce s Obsahovým a výkonovým štandardom rómskeho jazyka a literatúry pre vyššie sekundárne vzdelávanie a so zvolenými učebnými materiálmi domácej či zahraničnej produkcie.

Osvojenie si kompetencií v oblasti rómskeho jazyka a literatúry je náročný proces, v ktorom veľmi záleží na motivácii, pevnej vôli a húževnatosti žiakov. Je potrebné, aby učiteľ rómskeho jazyka a literatúry pristupoval k žiakom s pochopením a taktom, bol dôsledný a usmerňoval svoju činnosť tak, aby každý žiak pociťoval úspech a vnútorné uspokojenie z pokroku, ktorý v učení dosahuje.

Náročné je predovšetkým vedenie úvodných vyučovacích hodín prvého ročníka. Výučbu začiatokníkov je účelné začať niekoľkohodinovým audioorálnym kurzom zameraným na percepciu a produkciu segmentálnych a suprasegmentálnych prvkov fonologického systému študovaného rómskeho jazyka bez opory o grafický text. Základom týchto hodín je počúvanie a imitácia jednoduchých textov a cvičení, ktoré nahovorili nositelia príslušného rómskeho jazyka, v kombinácii s názorným materiálom. Vyučovanie vedie dôsledne v rómskom jazyku. Nevyhnutne potrebné stručné informácie a pokyny, ktoré vyžadujú použitie slovenského jazyka, učiteľ zaraďuje na začiatok a koniec vyučovacej hodiny, aby vylúčil negatívny vplyv striedania jazykov s rôznou fonologickou bázou. Percepčné cvičenia dopĺňa imitáciami fonetickými cvičeniami, pri ktorých od žiakov vyžaduje starostlivú a presnú výslovnosť. Vyučujúci venuje nácviku správnej výslovnosti pozornosť počas celého štúdia. Zásadu oboznámenia sa so zvukovou stránkou preberaných jazykových javov pred ich čítaním a písomným zaznamenávaním uplatňuje podľa charakteru rómskeho jazyka a jazykového nadania žiakov v danej skupine počas 60 až 100 vyučovacích hodín.

Učiteľ rómskeho jazyka a literatúry by mal na úvodných hodinách zistiť, aká úroveň osvojenia daného jazyka v triedach prevláda. V súlade s možnosťami školy a platnými predpismi o delení tried možno z týchto žiakov vytvárať osobitné skupiny, pre ktoré by sa výber učiva a požiadavky na úroveň rečových zručností upravili tak, aby sa zabezpečilo plynulé zvyšovanie ich komunikatívnej kompetencie v príslušnom jazyku. Môže ísť o úpravy v tematickom zameraní rozvoja rečových zručností (zaradenie nových tém a podtém vrátane profesijne orientovaných, prehĺbenie pôvodných tematických okruhov), o zaradenie nových náročnejších čiastkových rečových zručností napr. v oblasti ústneho a písomného prejavu i o rozšírenie škály používaných jazykových prostriedkov a ich aktívne osvojenie na vysokej úrovni. Tomu vyučujúci prispôsobuje rozloženie učebných komplexov, podľa ktorých bude vyučovanie viesť, prípadne vyberie rozširujúce učebné materiály. Po celý čas premyslene stupňuje nároky na žiakov v jednotlivých rečových zručnostiach.

Pri nácviku počúvania s porozumením u žiakov s nulovou východiskovou úrovňou rómskeho jazyka a literatúry začína napr. jednoduchými vetami a pokynmi, ktoré situačne zakotvuje a často opakuje. Využíva vhodné nahrávky kultivovane nahovorené nositeľmi daného jazyka, ktoré zo začiatku obsahujú známy jazykový materiál. Postupne zväčšuje dĺžku súvislých počúvaných prejavov vrátane vlastného, uvážlivo v nich zvyšuje počet neznámych výrazov, čím u žiakov rozvíja schopnosť odhadu, a sústavne sa rôznymi formami presvedča, či žiaci vypočuté texty pochopili.

Ústny prejav vyučujúci spočiatku rozvíja pomocou imitačných a jednoduchých štruktúrnych cvičení, na ktoré nadväzuje memorovanie a obmieňanie mikrodialógov. Často zaraďuje riekanky, piesne, básne a jazykové hry. Dbá na presnosť vyjadrovania a pohotovosť žiakov, sústavne rozvíja schopnosť žiakov klásť otázky, viesť dialóg, vyžiadať si spresňujúce informácie a podobne. Riadený prejav vhodne kombinuje s voľným ústnym prejavom žiakov, ktorého rozsah sa stupňuje v zhode s požiadavkami Obsahového a výkonového štandardu rómskeho jazyka a literatúry pre vyššie sekundárne vzdelávanie. Sústavne využíva aktivizujúce formy práce, reč žiakov stimuluje vizuálnymi, audiovizuálnymi i auditívnymi pomôckami a vytváraním prirodzených rečových situácií.

Nácvik čítania s porozumením vychádza z hlasného čítania ústne prebraných textov so známym jazykovým materiálom. Postupne sa upúšťa od princípu orálnej anticipácie, v textoch sa objavujú neznáme výrazy, čítanie nahlas sa strieda s tichým čítaním, ktoré neskôr prevláda. U žiakov systematicky rozvíjame zručnosť orientačného, informatívneho a študijného čítania primeraných rómskych textov a učíme ich pracovať s rôznymi typmi slovníkov a inými informačnými prameňmi. Od 3. ročníka vyučujúci zaraďuje jednoduché odborné texty zamerané na problematiku Rómov a študovaného odboru. Pri kontrole porozumenia prečítaného textu by nemal prevládať preklad do slovenského jazyka.

Nácvik písomného prejavu, ktorý je časovo náročný, tvorí predovšetkým súčasť domácej prípravy žiakov. Nemal by však chýbať ani na každej vyučovacej hodine, aby sa na osvojovaní rómskeho jazyka podieľal i zrakový a grafomotorický receptor. Žiaci najprv odpisujú orálne prebrané texty a slovnú zásobu so snahou o presnosť záznamu, v ďalšej fáze sa prechádza k rôzne náročným doplňovacím alebo transformačným cvičeniam, odpovediam na otázky, diktátom a autodiktátom s preferovaním autokorektívnych cvičení, ktoré sú vo veľkej miere zastúpené vo všetkých pracovných zošitoch k zahraničným učebniciam. Pri rozvoji písomného prejavu má vyučujúci na zreteli predovšetkým jeho funkčné zameranie. Preto sa nacvičujú útvary frekventované v bežnom živote, napr. písanie pozdravov, blahoželaní, najrôznejších oznámení a písomných odkazov, telegramov, pozvánok, listov (vrátane jednoduchých úradných listov), jednoduchý opis, rozprávanie, resumé alebo osnova textu, záznam informácií z vypočutého prejavu atď. Nevyhnutným predpokladom úspechu pri rozvoji písomného prejavu žiakov je vysoká frekvencia domácich písomných úloh a ich rýchla a starostlivá oprava.

Jazykové prostriedky nechápeme ako cieľ výučby. Treba neustále upevňovať návyky správnej výslovnosti najmä: čh, kh, th, ph resp. v tvaroch odlišných v porovnaní so slovenským jazykom pri písaní mäkčeňa na di, ti, ni, li a ihneď korigovať nepresnosti. Postup pri uvádzaní gramatických javov je nevyhnutné prispôbiť štruktúre používanej učebnice alebo súboru učebných pomôcok a stupňu pokročilosti žiakov. Ich rozloženie do jednotlivých ročníkov preto nemožno uviesť, je možné sa len obmedziť na vymedzenie cieľových požiadaviek. Výber slovnej zásoby sa postupne prispôbuje študijnému odboru žiakov. Pri výbere vychádzame z potenciálnych situácií, v ktorých budú žiaci pravdepodobne rómsky jazyk a literatúru používať, ako aj z obsahu odborných textov.

Diagnostické metódy a hodnotenie výsledkov vzdelávacieho procesu musia byť v súlade s didaktickými postupmi. Vyučujúci sleduje predovšetkým pokrok v zručnostiach, a to najmä v ústnej komunikácii. Písomným kontrolným prácam, ktoré zaraďuje napr. dvakrát ročne, vymedzí pri celkovom hodnotení menej významnú úlohu. Pri zostavovaní tém a slohových útvarov týchto prác dbá na to, aby boli pestré a korešpondovali s prebraným učivom.